

zása”. (167.) Mint ahogy a protestáns olvasó nehezen követi Jitianu Liviu konklúzióját, amikor megállapítja, hogy a pokol nem valóság, de lehetőség. (175, 180.) Utóbbi különösen azért okoz gondot, mert a tanulmány véges-végig a modern, kortárs teológusok útján jár, s az olvasó már várja, mikor „demitizálja” már a poklot. Ha a pokol nem a hit tárgya, és nem szabad a mennyország ellenpólusának tekinteni, azaz már-már nincs is, akkor miért van (még mindig) „pokoldogma”?

Két – nagyon hasznos és tanulságos – „történelmi lecke” zárja a kötetet. Havas László filológiai elmélyült vizsgálattal világítja meg Szent István *Intelmeinek* vallásos-biblikus hátterét. Ezzel segít még jobban megérteni és megszeretni a királyi szerzót, másrészt az ő alázatának és hitének az Európában példa nélküli királytűkörből való megismerése révén országalapító nagy művét is jobban méltányolni tudjuk. Marton József a tőle megszokott tudós akribiával megírt és dokumentált

történelmi portréja Gajdátty Béláról, az 1952-ben a kommunisták nagyenyedi börtönében vértanúhalált halt papneveldei rektorról méltó befejezése ennek a kötetnek. Marton Józseftől azt is megszoktuk, hogy mint az erdélyi római katolikus egyház 20. századi mártíriumának szakavatott feltárója példát, példákat állít az olvasó elé. Gajdáttyynak, ennek a még holtta után is üldözött mártírnak a története egyrészt azt példázza, hogy még az ókori pogány Róma kegyetlen keresztényüldözésének is volt valami „emberi” vonása: bele lehet tekinteni, fel lehetett tárni, meg lehetett írni. A hatvan-hetven éve dúlt kommunista terror börtönrészeibe még ma sem lehet beletekinteni. A másik tanulság az, hogy Gajdátty Béla, akárcsak azok a püspökök, akiknek idejében szolgált, s akik az üldözésben is társai voltak, nem maguknak kérnek figyelmet, hanem Krisztus követésére hívnak.

Juhász Tamás

NYOMOZÁS EGY „REGÉNY” UTÁN

Láng Zsolt: *Bestiarium Transylvaniae IV.*

A föld állatai

...az ő viszonya alapvetően maga a kérdés...

■ Mindenki regénynek nevezi.

A regény *Bestiarium Transylvaniae IV. A föld állatai* címet viseli, olyan címet tehát, amely egy regénysorozatra utalás, ezáltal egy életmű horizontja is felsejlik, a Láng Zsolt életművéé. A bestiárium címke megadja a regény differencia specifikáját: a szövegben állatok szerepeltetésére lehet számítani, a regény egy erdélyi városban játszódik (már ha Szatmárnémeti „erdélyi” város), a rendszerváltást megelőző években, el egészen a „fordulat” irodalmi műben ritkán ábrázolt momentumáig. A szöveg központi figurája egy középiskolás lány, Bori, akinek sajátos látásmódja beragyogja a regény legtöbb történetét, ahogy megjelennek a történelem, a kor (a romániai kommunista diktatúra) és a helyszín (középiskola, románok és magyarok által lakott város) többé vagy

kevésbé jellegzetes szereplői is. Egyszóval: szerző, műfaj, téma, hely, milió, főszereplő, mellékszereplők – tehát azok az elemek, amelyeken meg szokott akadni egy regény szövetét felfejteni akaró értelmezői tekintet – mind-mind adottak, és mégis, mégis... máshonnan kell kezdenem.

Talán annál a nagyon személyes, irodalomelméletileg kétes értékű olvasói zavarvánál, amely a könyv többszöri olvasása után, de még a recenzió elkezdése előtt támadt bennem. Ugyanis nem találtam azt a néhány, számomra a recenzió címeként szolgáló szót, kifejezést, ami maga köré tudná gyűjteni a szöveg egészét. Több kifejezés felbukkant bennem, a szöveg azonban mindegyiket levetette magáról: lányregény, állatregény, az erdélyiség regénye – próbálgattam; de éreztem: noha

mindegyik kifejezés elmond valami lényegeset a szövegről, egyik sem találja el azt az érzékeny, mozgalmas „középet”, ami véleményem szerint minden jó szöveg sajátja. Nehéz megnevezni, miről van szó. Értelmezőként nem is lehet róla beszélni, talán csak olvasóként. Mert amikor egy szöveg által lenyűgözött állapotba kerülünk, ennek a „középnek” a benyomását, emlékét visszük magunkkal, ami nem egy tény, nem egy kijelentés, nem a szöveg üzenete, mondanivalója, hanem talán annak a viszonynak a feltámasztása, éltetése, amelyben a szöveg által/együtt mi is érintettek vagyunk. Nem mintha Láng Zsolt regénye nem rendelkezett volna ezzel a középpel – a jelentőség érzete végigkísérte olvasásomat –, hanem, be kellett látnom, ennek a „középnek” a *természete* más, mint amit néhány szóval ki lehet fejezni, mert nem a valamiben való érintettséget, hanem egy még beláthatatlan közösséget kínál fel a regény nekem és talán minden más olvasójának is. S így már tudtam azt is, mi lesz a feladatom: utána fogok menni ennek a megfoghatatlanságnak.

Nem tudom, ki hogyan ír recenziót egy könyvről. Számomra lényeges dolog, hogy írás közben a könyv jól látható helyen legyen, egyrészt azért, hogy a könyvről való írás, gondolkodás közben a tekintetem – leszakadva a képernyőről – megnyugtató módon érzékelhesse a könyv meglétét. Másrészt a könyv mint egységesen észlelt tárgy a garanciája annak, hogy nincs mellébeszélés: a könyvben valóban „benne” vannak azok a dolgok, amelyekről írok, mintegy a tekintetemmel „veszem ki”, „merítem ki” a könyvből a könyvhöz igazodó mondataimat. Ebben az esetben azonban nem működött ez a tekintet. Ahogy a regény történéseit, mozzanatait sem tudtam egybelátni. Pedig éreztem, tudtam, irdatlanul sok minden van benne a könyvben, amivel kezdeni kell valamit, de talán – ötlött fel bennem, tovább pihentetve szemem a könyv előlapján – kiindulópontnak nem „egybe kell látnom” ezt a gazdagságot, hanem – hogy megidézzem egy Láng Zsolttal rokon lelkű író, kritikus egyik könyvcímét – „szembe szét”.¹

Mi idézte elő olvasói zavaromat? Minek köszönhetően áll ellen ez a szöveg az egybelátás kényszerének?

A legbanálisabb szinten azt lehet mondani: mivel ez a regény nem történet.

Ami, ismerve a 20. század, sőt napjaink regényeinek forradalmi narrációs technikáit, regénypoétikáit, nem kellene hogy megütköztető legyen. Ezért a történetyszerűség elvetésének konstatálása helyett az igazi kérdés az lesz: hogyan *nem történet* ez a regény?

A könyvből kiemelhető néhány összefüggő oppozíció, amelyek a szövegvilág szervezőelveiként azonosíthatóak. Ezek közül talán a legfontosabb a nő(lány)/férfi és a nyelv/történet szembeállítás, amelyek szétírása számos érdekes szöveg- és gondolatalakzatot hoz létre. Ugyanakkor az is világos, hogy az oppozíciók egymásnak is megfeleltethetőek, egy magasabb szintű ellentétpart hozva létre. Míg a „nő” és a „nyelv” ugyanazon az oldalon foglal helyet, addig a „történet” „maszkulin” princípiumként áll elő. A regénynek egyetlen kísérlete van arra, hogy történetté szerveződjön, ennek kudarca szépen megmutatja, miért tekinthető a történet, a történetészövés maszkulin sajátosságnak. Ez a kísérlet tulajdonképpen egy történelmi esemény, Vitéz Mihály vajda országegyesítési tettének megjelenítésével kapcsolatos, amelyre Bori iskolájában kerül sor, tanfelügyelők, pártbizottsági tagok látogatása alkalmából, Vízi Eleonóra ambíciós történelemtanárno vezényletével. Az eleve átirított, meghamisított történetet az iskola egymással is versengő fiútanulói adják elő, az előadás azonban a fiúk szereptévesztése és túlzott lelkesedése miatt teljes zűrzavarba fullad, és a történelem újabb átírását eredményezi. A fiúk azonban nem tudnak belenyugodni a kudarcba, később igyekeznek legalább maguk között újra lejátszani a történetet, újra és újra megváltoztatva azt, szereplőket keresve, egymás között újraosztva a szerepeket, befejezhetetlenül, lezáratlanul. Maszkulin foglalatosságként bemutatva a történetészövés torz, erőszakos, hatalomelvű tevékenységnek mutatkozik.

A regény kontextusában létezik a „történetnek” még egy negatív vonatkozása. „A történet védekezik a nyelv ellen” (115.), „a nyelv soha nem hagyja magát megregulázni” (109.) – fogalmazódik meg az önreflexív mozzanatokban gazdag regény lapjain. Ezek a gondolatok különösen fontosak a regény szövegéből a könyv hátlapjára kiemelt mondat vonatkozásában válnak, mely szerint „a szabadság életvág” (298.). Vajon ez azt jelenti, hogy

a szabadság regényére leltünk a diktatúra díszletei között? Minek a szabadságáról beszélhetünk? Hogyan tud hozzájárulni a nyelvben rejtőző lázadás felszínre/játékba hozása a fordulatot megelőző évek ábrázolásához? A tét mindenképpen nagy. Ha napjaink közéleti, de akár magánéleti történéseit megfigyeljük, a legtöbb torz megnyilvánulásban a fordulat előtti évekhez való tisztázatlan viszonyt sejtethetjük. Láng Zsolttal szemben azt mondanám: a „történet” hiányától szenvednek ezek a megnyilvánulások, annak a történetnek a hiányától, amelyet a kollektív emlékezet különböző okokból nem tudott, nem tudhatott még megszülni. Ezért ezt a fekete lyukat ellepik a belevetített fantáziák, a különböző öngazolási mechanizmusok, amelyek számos torz történetzilánkot hoznak létre. De persze tévedhetek, és Láng Zsoltnak van igaza, nem lezárni kell azokat az éveket, egyetlen történetbe belefoglalva, hanem megmutatni, hogy bennük mi volt, mi lehet szabad. Az mindenképpen világos, hogy ezekben a megnyitott lehetőségekben a *viszonyulás* a tét. „Az én viszonyulásom tulajdonképpen a kérdés: mi az erdélyiség?” – árulja el egyik interjújában Láng Zsolt.² Ezzel azt sugallja: válaszainkkal, azaz történeteinkkel az a baj, hogy nem tudtuk eddig igazán a velük kapcsolatos kérdést feltenni.

A regényhez való viszonyulásomat a következő kérdéssel próbálom tovább fészegetni: mivel és hogyan járul hozzá Láng Zsolt regénye, hogy megfelelő módon tehesük fel az erdélyiségünkre vonatkozó kérdésünket?

Tömören megfogalmazva: egy olyan környezetet próbált létrehozni, amelyből kiderül, a kérdésnek nincs, nem lehet nyugvópontja. Ezt úgy próbálta elérni, hogy először is tágra nyitotta a megformálás lehetőségeit. Dialógus, naplórészlet, aforizmafüzér, vers, képzeletbeli párbeszéd tördeli szét a szövegtestet, amely ugyanakkor álfejezetekre van tagolva. Álfejezeteknek nevezem a könyv fejezeteit, mivel nem arra szolgálnak, hogy egységszerű részekre bontsák – ahogy azt megszokhattuk – a regény végül kikerekedő egészét. Még a fejezetcímek sem megszóktak, hiszen mindig a fejezet néhány első szava van kiragadva cím gyanánt, míg a fejezeteknek gyakran nincs tematikus egységük, a műfaji váltások hasonlóságára éles tartalmi, sőt stílusbeli váltások követik egymást, kiugrasztva az olvasói fi-

gyelmet, amely hiába keresi egy fejezeten belül a logikai kapcsolatot.

Ilyenkor az értelmező megpróbál valamilyen hasonlatot előkeresni, hogy érzékeltesse, mégis hogyan strukturálódik a szöveg. És jönnek elő a kifejezések – polifonikus, folyondárszerű, mozaikos, rizomatikus stb. –, de mindegyik használhatatlannak bizonyul, ahhoz, hogy egy háromszáz oldalas prózai szöveghez képest legvalószínűtlenebb kifejezésnél állapodjon meg a keresés: *költői*. Költői struktúra? Mivel a fejezetcímek a fejezetek első szavai, ezek szerint, ha összeolvassuk a tartalomjegyzék címeit, egy szabad verset kellene kapnunk? A regény versét. Vagy – miért ne? – összhangzatát, amikor nem a szem, hanem a fül érzékeli a különálló dolgok összetartozását. Valóban ekkora szabadság lenne ebben a szövegben?

Itt az ideje, hogy jobban ráközelítsünk a regény részleteire.

Megint egy akadály. „Amit a mondatok mondanak, az művészilag hazugság”, és folytatódik a gondolat, „a művészet az alakzatok, a formák összjátéka, másképpen mondva, a művészet drámai viszonyteremtés” (135.). De a szövegből más hasonló kijelentések is kiemelhetők: „A regény az a történet, amelybe belefér a világ aktuális példázata” (176.); „A regény olyan szalmakazal, ahol minden szalmazsál a keresett türe mutat” (267.). Ezek az önreflexív mozzanatok olvasási módokat jelölnek ki, a regény folyamatosan saját magát is „olvassa”. Sőt különbözőképpen teszi ezt, megfelelően a szereplők különböző érdekeinek. Ezért nehéz, szinte lehetetlen a történések azonosítása, leírása.

Kezdjük a hazugság szintjével: mit mondanak a mondatok?

Iskolaregényként indul a szöveg, hamarosan kiderül azonban, hogy egy lányregényt takar, Bori regényét, mintha körülötte gravitálnának a szöveg történései, de hamarosan belépünk a város életébe is, jellegzetes figurák tűnnek fel, és hogy ne feledjük, nyolcvankilenc előtt vagyunk, a kommunista diktatúra éveiben, jelentkeznek az államapparátus tagjai is, lehallgatótisztek, pártkatonák, ők a mélyben dolgoznak, a föld állatainak a közelségében, akik közül először a kékszörű lép színre, egy patkány. Szóval már a regény kezdeténél az elágazások kertjébe léptünk be, ahonnan, úgy tűnik, nincs szabadulás, ahogy újabb és újabb

figurák és állatok lépnek be a regénybe, egyre több dimenzió nyílik meg, az átkötések, kölcsönhatások más és más módját jelölve ki.

Vegyük példának az éneklő lovat. Megpróbálva racionalizálni az állatok jelenlétét, sokáig azzal a gyanúval élhetünk, hogy feléjük tulajdonképpen Bori tudata közvetít. Így tudjuk meg, hogy az éneklő ló hangját Bori először óvodás korában hallotta. Később többször hallja ezt a hangot, majd dolgozatot ír belőle, amelyet a magyarórán elemeznek, az irodalom kihordóképességére, a valóság és a képzelet viszonyának kérdésére összpontosítva. Kiderül, a lovat látta még valaki, igaz, az egy Down-kóros beteg. Majd a regény vége felé, az egyik legszebb jelenetben, a ló a Boriék családját megfigyelő román titkosrendőrnek is megjelenik, sőt énekel neki – aki beleőrül ebbe. Még számos apró mozzanat színezi az éneklő ló szerepeltetését; feltűnik Bori álmában, míg tudása a város története felé közvetít, mert – olvasható a kijelentés – „...a lovaktól kaptunk mindent...”.

Vagy vegyük a róka esetét, aki azáltal, hogy belebukfencezik a város első lakójának sírkamrájába, rátapad egy föld alatti szaghullámra, amely a város majd ezeréves történelmét idézi fel.

Könnyen hajolhatnánk afelé, hogy a „mágikus realizmus” címkéjébe kapaszkodjunk, amikor megpróbáljuk összekötni a szöveg szétnyíló dimenzióit. Nem mintha ez a címke mentesíthetne minket az értelmezés, a „drámai viszonyteremtés” feladata alól. Különben is mit jelenthetne a *mágikus* címszó a regény kontextusában? Milyen lenne az állatok szerepeltetése nélkül ez a regény? Prózai – mondhatnánk –, ami itt annyit jelent: szegényes, szűkös, mivel hiányoznának azok az eszközök, amelyek megnyithatnák azokat a dimenziókat, amelyekben a regény történései lebegnek. Egyáltalán nem lehet véletlen mozzanat, hogy Erdély történetének nyolcvankilenc előtti időszakára szorul rá a föld állatainak közvetítésére. Legalábbis az biztos, hogy ezt a korszakot, annak embertelen, torz természetét nem az ég madarai inspirálták. A föld mélye azonban nem csak gonosz erőket rejt magában, ott rejtőznek azok a megtartó energiák is, amelyek „a nő városát” benne tartják a történelem szertelen forgatagában. Bori ébredező lányteste szintén egy olyan rezonátornak bizonyul,

amelyen keresztül ezek a megtartó erők közlekednek.

A föld mélységére való ráutaltságot a regény záró részlete illusztrálja a legplasztikusabban. A föld mélyébe, egy csatornába menekül Bori az őt üldöző járőrök elől. Ebben a csatornában tévelyeg, egy olyan helyen, ami az anyagnak a sötét, mondhatni: gnosztikus üzenetével van feltelve. Itt találkozik az óriásira nőtt patkánnyal, akinek feneketlen éhsége az emberré válás vágyából fakad. Az ott terjengő szag pedig arra a szakra emlékezteti, amelyet a Diktátort váró éhes, fáradt emberek éreztek, akik éhségüket a nép fiának testével akarták csillapítani. A mélységben összeérnek a dolgok. Saját magát készült elveszíteni Bori az anyagnak ebben a sötét, delejes gravitálásában, amikor rátalál az ájult Miklósrá, arra a fiúra, aki végigkísérte őt a regény számos helyszínén. Miklós a szabadság ígétét hordozza („A szabadság életvágy.”), együtt jutnak ki a csatornából a város főterére, ahol egy megváltozott ország, város fogadja őket. Mintha csak egy csatorna mélyén keresztül lehetett volna átjutni nyolcvankilenc decemberének túlsó partjára.

Külön elemzést igényelne annak a néhány oldalnak a felfejtése, amely a fordulat utáni város leírását tartalmazza. A regény legszebb, legmegrázóbb oldalairól van szó, amelyek egy zenemű többszólamúságához hasonlóan tárják elénk a szabadság esetlegességét tanuló, próbálgató várost. Melankolikus a regény vége, mert a szabadság ízét a halál jelenléte, míg a nyitás diadalát a visszarendeződés groteszk mivolta ellenpontozza. Mégis, ennek a többszólamúságnak sikerül leginkább Láng Zsolt szövegét összefognia, ez a furcsán megszólaló és hosszasan kitartó végső hangzat visz legközelebb annak megértéséhez, miben is részesülünk a regény olvasása által. Mintha Láng Zsolt azt akarná sugallni: amikor erdélyiségünket keressük, rosszul járunk el, ha azt egy bizonyos helyen, valaminek a közelében próbáljuk fellelni. Valahová tartozásunk sokkal inkább egy dallamhoz hasonlít, amelynek nincsen középpontja, sőt egymástól elkülöníthető hangjai sincsenek, mégis van összetartozása, amelyet a hangok egymásnak adnak át, anélkül hogy külön-külön tartalmazhatnák. Ezért szólhatnak a haldokló, saját kondíciójukból kitörni akaró állatoknak, a diktatúra szo-

rításban vergődő embereknek, egy saját testiségének rejtelmével küszködő lánynak a története a szabadságról. Legalábbis a kérdés szabadságáról. Még akkor is, ha a számtalan részlet között tévelyegve néha elfog a kétely azzal kapcsolatosan, hogy ki tudja-e hordani, meg tudja-e szóltatni a regény azt a poétikai komplexitást, amelyet tételesen felkínál nekünk.

Láng Zsoltnak van egy szép írása a pingpongról.³ Abban jellemzi úgy az asztaliteniszt mint egy nem platonikus játékot, amely a látás számára nem mutatkozik meg teljes egészében. Nem úgy a hallás számára, amely a labdát, a labda által kiadott hangot a láthatóság határain túl is érzékelni tudja. Nevezünk „pingpongparadigmának” minden olyan vonatkozást, amelyben úgy vagyunk benne, hogy nem

tudjuk egészében átlátni. Azt már nem mondja ki explicit módon Láng Zsolt, hogy a pingpongnek ez a közemberi látás számára nem megmutatkozó dimenziója csak asztaliteniszesezők számára mutatkozik meg. Azok számára, akik belépnek a játékba. Akik csak ezért tudnak játszani. Mert tudják, érzik, használják ezt a láthatatlan dimenziót.

Amióta Láng Zsolt megírta a *Bestiarium Transylvanicae IV. A föld állatai* című regényét, mi, erdélyi magyarok és románok, kislányok és kisfiúk, patkányok, kutyák, éneklő lovak, rókák és vakondok, költők, városlakók, sőt a város első lakója, Zotmár, megfigyelők és megfigyeltek, szilfák és gesztenyék: ezennel játékban vagyunk.

Tamás Dénes

■ JEGYZETEK

1. Selyem Zsuzsa: *Szembe szét. Humor és szentség Esterházy Péter prózájában*. Koinónia Kiadó, Kvár, 2004.
2. Gál Andrea: „Az írás mögött: az írás áll”. Interjú Láng Zsolttal. Helikon, 2011. 20.
3. Láng Zsolt: *Pingpong avagy az együttlírás*. Élet és Irodalom, 2010. 8.

ÚJRAOLVASÓK, FELÜLÍRÓK

Bodor Ádám et alii: *Állomás, éjszaka*

■ Bodor Ádám *Állomás, éjszaka* című novellája provokál. Először azt kell eldönteni, továbbgondolja-e az olvasó, elmélázik-e a kihívóan otthagyt mondaton, szintaktikai elemeken. Alma-narancs, háztízszákból kilógó fejszenyel, csikorgó hó, újságpapírba csomagolt horinka, kihűlt lábnyomok és az állomási kutyák – csak néhány az önmagukat kínáló elemek közül, amelyek lelassíthatják a rohanó, sztorira vágó olvasót. (Igaz, már régen letűntnek tekinthetnénk az irodalomnak azt a korszakát, amikor a mű csupán a gyönyörködtetés és nevelés feladatát töltötte be, s ha találkozott az olvasó a szépnak titulált irodalommal, kapcsolatuk kimerülhetett a sztori, a szüzsé megértésében.) Hogyha a novellát kézbe vevő úgy dönt: hajlandó átadni magát a szövegnek, felülírva, permeábilissé téve annak aktuális határait, újratereinti, a maga lelke után formálja olvasmányát – azaz ő maga is írójává válik a szövegnek. Az ily módon alakuló, újjászü-

lető alkotások ritkán látnak napvilágot, többnyire az olvasó belső világának kincseként élnek tovább.

A következő mérlegelési helyzet, hogy a kínáló elemek közül mit ragad meg az olvasó továbbgondolási céllal. Leginkább kézenfekvő lehet Cserevszki sorsának továbbgondolása, átrajzolása, esetleg az elutazó férfiak további története, asszonyaik hazaútja, a kocsmáros vagy az alma-narancs névcsere értelme.

Mindig ugyanazok a kutyák voltak – írta Bodor Ádám, és a tíz újraolvasó közül kilenc hívta meg Leordina felől a visói állomásra poroszkáló ebeket írásába –, ugyanazok a kutyák mindenhol. Dragomán György novellájának szereplői egy férfi és egy kutya. Kommunikációjuk kimerül a farkát csóváló kutya bántalmazásában. Cserevszki alakjáról, aki szintén kilenc írónál neveztek néven, már kevesebb biztonsággal mondható el, hogy ugyanaz a személy és személyiség min-